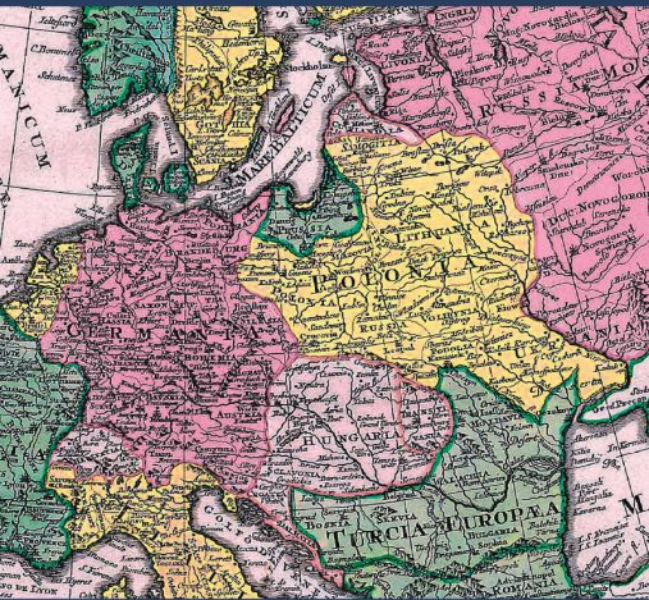

MARTYN RADY

MEDZIPRIESTOR

NOVÝ POHĽAD NA DEJINY STREDNEJ EURÓPY

MEDZIPRIESTOR

Z ĎALŠÍCH KNÍH MARTYNA RADYHO:

Habsburgovci: Vzostup a pád svetovej veľmoci

The Habsburg Empire: A Very Short Introduction

Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum

Romania in Turmoil: A Contemporary History

Nobility, Land, and Service in Medieval Hungary

The Emperor Charles V

Medieval Buda

MARTYN RADY

MEDZIPRIESTOR

NOVÝ POHĽAD NA DEJINY STREDNEJ EURÓPY

slovart

Copyright © Martyn Rady 2023

This edition is published by arrangement with *Peters, Fraser
and Dunlop Ltd.* through Andrew Nurnberg Associates Prague s.r.o.

Slovak edition © 2025 Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava

Translation © 2025 Peter Fridner

Prvé slovenské vydanie

Vydalo Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o.,
Bojnická 10, 831 04 Bratislava, v roku 2025.

Z anglického originálu

The Middle Kingdoms. A New History of Central Europe,
vydaného v roku 2023 vydavateľstvom Allen Lane v Spojenom kráľovstve,
preložil Peter Fridner.

Zodpovedný redaktor Jaroslav Hochel

Editor Andrej Šútovec

Obálka Oleg Kolomijec

Zalomenie Alias Press, s. r. o., Bratislava

Tlač FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť
nijakou formou reprodukováaná, kopírovaná alebo rozmnožovaná
bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Cena uvedená na obálke je nezáväzným
odporúčaním pre konečných predajcov.

ISBN 978-80-556-6833-8

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

www.slovart.sk

pobox@slovart.sk

Venujem Ann

Obsah

	<i>Zoznam máp</i>	9
	<i>Poznámka o menách a názvoch</i>	11
ÚVOD	Stredná Európa, psohlavci a dubové lesy berehovské	13
1. KAPITOLA	Rímska ríša, Huni a <i>Nibelungenlied</i>	21
2. KAPITOLA	Frankovia a Karol Veľký: pohľad od Bodamského jazera	32
3. KAPITOLA	Avari a Slovania: deštrukcia a obracanie na vieru	44
4. KAPITOLA	Návrat Hunov, otrokárske štáty a formovanie strednej Európy	55
5. KAPITOLA	Formovanie Svätej rímskej ríše a stredoeurópsky „divoký východ“	68
6. KAPITOLA	Mongoli, nové mestá a noví rytieri	82
7. KAPITOLA	Dynastické zmeny, Karol IV. a zvestovatelia Antikrista	93
8. KAPITOLA	Rady, snemy a chaos v zákonoch	107
9. KAPITOLA	Mestá, dediny a slobody: od Frízska po Transylvániu	118
10. KAPITOLA	Staré Prusko, dobrodružstvá Henryho Bolingbroka a Poľsko-litovská únia	132
11. KAPITOLA	Kupci, Hanza a Fuggerovci	146
12. KAPITOLA	Drak v obchode s porcelánom a svet podľa Habsburgovcov	159
13. KAPITOLA	Stredoeurópska renesancia, rímske právo a knižnica kráľa so znakom havrana	172
14. KAPITOLA	Lutherova reformácia, durínska skalnatá pustatina a saský dvorný maliar	186
15. KAPITOLA	Osmanskí Turci a dlhé hranice strednej Európy	201
16. KAPITOLA	Tolerancia, astrológ a cisár alchymista	215

17. KAPITOLA	Kalendáre, obnova katolicizmu a tridsaťročná občianska vojna v strednej Európe	229
18. KAPITOLA	Život na vidieku: sedliaci, Cigáni, Židia a ďalší	244
19. KAPITOLA	Kameralizmus, záverečná fáza Osmanskej ríše a ľudské laboratórium	258
20. KAPITOLA	Byrokrati, Sarmati a oslava vidieka	269
21. KAPITOLA	Pruská cesta: marionety z cintorína a štát stroj	281
22. KAPITOLA	Porciovanie európskeho orangutana: delenie Poľska a Litvy	297
23. KAPITOLA	Napoleon a mapa strednej Európy	310
24. KAPITOLA	Galantný svet kocúra Murra: romantizmus, Grimmovci a Hannoverská príručka	324
25. KAPITOLA	Rok 1848 a nástup revolúcie	338
26. KAPITOLA	Pomsta generálov a formovanie národov	350
27. KAPITOLA	Bismarck, Chorvátsko Khuena-Héderváryho a právna prezumpcia	363
28. KAPITOLA	Asimilácia, biológia a merači lebiek	377
29. KAPITOLA	1914 – 1918: vojna proti strednej Európe	392
30. KAPITOLA	Násilie, veľkomesto a <i>Modrý anjel</i>	408
31. KAPITOLA	Druhá svetová vojna, obyčajní Stredoeurópania a priemyselné vyvražďovanie	424
32. KAPITOLA	Mátyás Rákosi, stalinistická stredná Európa a jej vzbury	439
33. KAPITOLA	Komunistická stredná Európa a jej kolaps	453
34. KAPITOLA	Postkomunizmus: Slavoj Žižek a lekcia od Laibachu	467
	ZÁVER	481
	<i>PodĎakovania</i>	487
	<i>Odporúčaná literatúra</i>	489
	<i>Skratky</i>	499
	<i>Poznámky</i>	500
	<i>Register</i>	544

Zoznam máp

1. Rímska ríša okolo r. 378 n. l.	23
2. Ríša Karola Veľkého, 800 n. l.	39
3. Svätá rímska ríša okolo r. 1378	100
4. Poľsko a Litva na konci 14. storočia	139
5. Habsburská Európa okolo r. 1550	196
6. Svätá rímska ríša, 1648	239
7. Delenia Poľska 1772 – 1795	303
8. Stredná Európa, 1810	312
9. Stredná Európa, 1914	393
10. Stredná Európa, 1945	443

Poznámka o menách a názvoch

Miestne názvy uvádzame v zásade v dnešnom znení. Výnimkou sú pevnosti Rádu nemeckých rytierov, ktorým, ako je zvykom, ostávajú ich nemecké názvy. Je zrejmé, že Königsberg (Kráľovec), Kantovo mesto, nemôže byť Kaliningradom, ktorého názov zo sovietskeho obdobia pripomína masového vraha. Budapešť sa spojila do jedného celku až v roku 1873, dovtedy sa uvádzala ako Budín, Pešť alebo Pešťbudín. Názov Bratislava je tu len jedno storočie, no Nemci ju stále nazývajú Pressburg a pre Maďarov je Pozsony.

Osobné mená uvádzame zväčša v pôvodnej podobe, respektíve v súlade s úzom slovenskej historickej literatúry. Mená panovníkov a pápežov (pokiaľ existuje ich slovenský ekvivalent) uvádzame v poslovenčenej podobe.

ÚVOD

Stredná Európa, psohlavci a dubové lesy berehovské

STREDOVEKÍ PISÁRI, KTORÍ ILUMINOVALI RUKOPISY, ČASTO PRIDÁVALI na okraje strán malé obrázky, buď v úsilí napínať čitateľa, alebo iba tak z nudy. Boli to kresbičky spletených vetvičiek viniča, kvetov, poľnohospodárskych zvierat, bežných ľudí, ale často aj bájne stvorenia. Mohli to byť jednorožce, morské panny, ale objavovali sa i netvory a hrôzostrašné zjavy, ako draky chrliace oheň, diví ľudia obrastení machom, bezhlavé postavy s tvármi na hrudi. K najobľúbenejším námetom patrili „psí ľudia“ alebo psohlavci s ľudským telom a psou hlavou. Keďže psohlavci boli vzhľadom na svoju ľudskú podstatu spoločenské tvory, no vedeli vydávať len psie zvuky, na obrázkoch často gestikulujú či ukazujú prstami.

Predstava psohlavcov pochádzala z antickej literatúry a vtedajší ľudia ich považovali za skutočné bytosti žijúce na okraji civilizácie, podobne ako zaberali ich obrázky okraje rukopisov. Učenci raného kresťanstva diskutovali, či majú psohlavci prevažne ľudské, alebo psie vlastnosti, lebo ak by boli hlavne ľuďmi, znamenalo by to, že majú dušu, a teda ich treba obrátiť na kresťanstvo. No psohlavci boli nepolapiteľní, zostávali mimo dosahu misionárov i vojenských družín kresťanských kráľov a kniežat. Aj tak však kolovali historky o tom, čo všetko stvárajú tam ďaleko za obzorom – vraždia kňazov, vychutnávajú si telesné pozostatky zajatcov a obcujú s bojovnými Amazonkami s dlhými nechtami. Nijakého huňatého psohlavca síce nikdy nik nechytí, no pri neveriacich bolo lepšie dávať si pozor. V istom príbehu z 9. storočia biskup, ktorý šíril kresťanstvo na území dnešného

Rakúska, nedovolil pohanským náčelníkom zasadnúť za jeho stôl, radšej im misky s jedlom položil na podlahu.¹

Keďže vlna náboženských konverzií postupovala na východ a z niekdajších pohanských kmeňových kniežatstiev sa stávali kresťanské kráľovstvá, psohlavci sa z Európy úplne vytrácali a odsúvali sa na vzdialené okraje známeho sveta. „Mapa sveta“ (*Mappa Mundi*) z konca 13. storočia v Herefordskej katedrále v Anglicku ukazuje skupinu psohlavcov, ktorú niekde na ďalekom východe vyháňa anjel z rajskej záhrady. Ich druhú skupinu zobrazuje už ako vyhnanco, ktorí sa na nejakom výbežku zeme ďaleko na sever od raja dorozumievajú gestikulovaním. Na tomto okraji sveta žijú vedno s obyvateľmi jaskýň – troglodytmi, bezhlavými ľuďmi a jednonohými monopodmi, ľudskými bytosťami, ktoré polihujú na chrbte v tieni svojho obrovského chodidla. No ako sa časom ukázalo, toto vyhnanstvo psohlavcov na odľahlom severe nebolo naveky. Už v časoch, keď herefordskí mníši kreslili mapu sveta, sa psohlavci vrátili na európsky kontinent v novej a hroznejšej forme. Tentoraz boli skutoční.

Stredná Európa sa na západnom okraji opiera o rieku Rýn, vodnú cestu zo Severného mora k Alpám, no na východe nemá nijaký zjavný fyzický predel. Na juhovýchode vytvára jej hranicu karpatská horská sústava, ktorá sa začína na severovýchod od Viedne, na dnešnom Slovensku, a obchádza Maďarsko a Transylvániu. No ďalej na sever je už len otvorená rovina. Sever európskeho kontinentu je plochý, leží na Epihercýnskych nížinách, ktoré siahajú od Holandska až po pohorie Ural v Rusku, vzdialené vyše tritisíc kilometrov. Na juhovýchode prechádza do stepného pásma (alebo ako sa hovorilo kedysi, do „Divokých polí“), ktoré sa tiahne cez dnešnú Ukrajinu a strednú Áziu.

Práve cez tieto Divoké polia sa dostali do strednej Európy psohlavci, ktorí vyrazili zo strednej Ázie a v roku 1241 spustošili Poľsko a Uhorsko. Nazývali sa Mongoli alebo Tatári – to druhé pomenovanie prezrádzalo (tak sa aspoň myslelo), že pochádzajú z Tartaru, čo bol antický názov pekla. Aj ich vodca bol podľa dobových výkladov pes, lebo ho titulovali „chán“, čo navodzovalo latinské slovo znamenajúce „pes“ (*canis*). Túto súvislosť akoby potvrdzovalo aj správanie Mongolov, keďže ako tvrdil istý francúzsky svedok, „požierali telá svojich obetí, ako keby to bol chlieb“. Doboví autori, ktorí tomu všetkému verili, sebaisto dokazovali, že Mongoli sú

Ľudia so psou hlavou, o ktorých sa písalo už v staroveku, a že patria k ľudu Góga a Magóga, ktorý kedysi Alexander Veľký spolu so všakovakými obrami, morálne degenerovanými národmi a nečistým ľudom, ktorý jedol myši a muchy, uväznil za masívnym múrom niekde na Kaukaze. Zrejme ich odtiaľ niekto (alebo niečo) vypustil.²

Mongoli boli teda psohlavci z Tartaru alebo podľa iného opisu pekelní psi. Mongolská ríša sa síce pomerne rýchlo rozpadla, no jeden z jej nástupníckych štátov sa udržal. Od 15. storočia tatárski cháni z Krymu sústavne napádali kresťanské kráľovstvá na západ od nich. Cieľom ich korníckych nájazdov bolo získať otrokov, najmä mladých, vhodných ako konkubíny či eunuchovia, ktorých potom predávali na trhoch krymského prístavného mesta Kaffa (dnešná Feodosija). Vo folklóre obyvateľstva Karpát a okolia sa ešte stáročia tradovali spomienky na ničomnosti „Tatárov so psími ňufákmi“, ktoré sa spájali s ďalšími príbehmi o diabloch a démonoch. V maďarských povestiach sa spájanie Tatárov so psami ustálilo až tak, že do prelomu 19. a 20. storočia sa v nich slovo „Tatár“ iba zriedka vyskytovalo bez prívlastku „psohlavý“.³

Ale nielen Tatárov sprevádzala povesť psohlavcov. Koncom 14. a v 15. storočí osmanskí Turci z Anatólie v dnešnom Turecku obsadili veľkú časť Balkánskeho polostrova a v roku 1453 dobyli Konštantínopol (dnešný Istanbul). O necelé storočie ovládli stred dnešného Maďarska a podnikali nájazdy do hĺbky susediacich území. Neprekvapuje, že im prischla povesť agentov Satana ovládaných neuhasiteľným smädom po krvi. Západní autori obviňovali Turkov zo všemožných krajností vrátane sodomie a pohlavného styku s rybami, no od samého začiatku aj ich priradovali k psohlavcom. Podľa protestantského reformátora Martina Luthera sa Turci ženili so sukami a z ich spojenia vznikali hybridní jedinci. Keďže aj o prorokovi Mohamedovi sa vravelo, že je pes, a občas ho kreslili so psou hlavou, zdalo sa logické vidieť v každom moslimovi potenciálneho psohlavca.⁴

História psohlavcov stelesňuje osudy strednej Európy. Psohlavci, skutoční či vybájení, sú dravci a vpády zvonka sú permanentnou témou dejín strednej Európy. Zoznam uchádzačov o jej ovládnutie sa začína Gótmami a Hunmi vo 4. storočí, v 7. a 8. storočí nasledujú Avari, Slovania a Maďari a v neskorom stredoveku k nim pribúdajú Mongoli a osmanskí Turci.

Po roku 1500 sa obraz komplikuje, keďže útočníci prichádzajú zo všetkých svetových strán – zo západu Francúzi, zo severu Švédci a zo severovýchodu Rusi. Spomedzi nich boli najvytrvalejší Rusi, ktorí sa do strednej Európy natlačili koncom 18. storočia a po roku 1945 ovládli jej veľkú časť.

No stredná Európa nikdy nebola len pasívnou obeťou. Aj jej kráľovstvá a cisárstva bývali dravé a zaberali územia svojich susedov. Konflikty, čo vznikali v tomto regióne, často presakovali aj mimo neho. Tridsaťročná vojna, ktorá nivočila strednú Európu v rokoch 1618 až 1648, sa rozšírila na takmer celý kontinent s vedľajšími dejiskami v Afrike, karibskej oblasti a dokonca aj na vzdialenom Taiwane. Dobytie dovtedy rakúskeho Sliezska pruským kráľom Fridrichom Veľkým v roku 1740 bolo začiatkom vyše dvoch desaťročí vojen, ktoré do seba vtiahli aj Veľkú Britániu a Francúzsko, a bojiská sedemročnej vojny (1756 – 1763) sa nachádzali aj v Severnej Amerike a na indickom subkontinente. Zjednotenie Nemecka v roku 1871 sa stalo možným jedine tým, že pruský politik Otto von Bismarck krátko predtým porazil Francúzsko a obsadil Paríž. V 20. storočí bola stredná Európa štartovacím priestorom dvoch svetových vojen a v 21. storočí vypukla v jej okrajovej časti najničivejšia vojna v Európe za viac ako sedemdesiat rokov.

Strednú Európu často vymedzujú podľa toho, čím nie je. Najstaršia definícia strednej Európy alebo „Mitteleuropý“, ako sa nazýva v nemecky hovoriacich krajinách, vzišla z politiky súvisiacej s napoleonskými vojnami. Georg Hassel to v „Štatistickom náčrte všetkých európskych štátov“ (*Statistischer Umriß der sämtlichen europäischen Staaten*, Braunschweig, 1805) sformuloval jednoznačne. Stredná Európa je tá časť Európy, ktorá nie je ani Francúzskom, ani Ruskom, čiže tvoria ju len krajiny pod vládou nemeckých panovníkov, ktorých ponechal Napoleon pri moci, konkrétne Prusko a Rakúska ríša. Bol to stred Európy nielen zemepisne, ale aj politicky a zachovanie slobody Európy od dvojakej hrozby francúzskej a ruskej tyranie záviselo od jeho prežitia. Názor, že stredná Európa je rovnoznačná so zemepisným stredom Európy, sa v cestovných príručkách a zemepisných slovníkoch udržal po celé 19. storočie, aj keď vydavatelia bedekrov po stredo európskom regióne do nich v záujme zvýšenia odbytu vsúvali aj exkurzie do Londýna a Paríža.

Politické hranice sa menia a s každou ich zmenou sa menila aj idea strednej Európy. V každej konfigurácii bolo jej súčasťou Nemecko, no zoznam ostatných štátov sa obmieňal podľa toho, kto, kde a kedy napísal príslušný text. Tak sa do strednej Európy občas dostalo aj Belgicko spolu s Alsaskom a Lotrinskom a zahrnutie Poľska záviselo od toho, či práve existoval poľský štát. Až do druhej svetovej vojny sa o jej zemepisnom rozsahu s veľkou ochotou vyjadrovali nemeckí geografi a historici. No ich definície bývali často zásterkou pre zámer Nemecka ekonomicky alebo politicky pochlitiť krajiny ležiace na východ od jeho hraníc pod pochybnou zámienkou, že tie krajiny boli z kultúrnej stránky vždy nemecké alebo že produkujú tovary osobitne dôležité pre nemeckú ekonomiku. Po roku 1945 sa pojem „stredná Európa“ načas prestal používať ako zemepisný termín, lebo krížom cez ňu viedla deliaca čiara medzi európskym Západom a Východom. Od pádu komunizmu historici a politológovia často hovoria o bývalej východnej Európe ako o stredovýchodnej Európe, no iba zriedka vysvetľujú, kde sa asi tak rozprestiera stredozápadná Európa.

Táto kniha o dejinách strednej Európy je jedinečná tým, že dáva dokopy obe tieto polovice, keďže historici ich zvyčajne posudzujú osobitne, ako Nemecko na jednej a stredovýchodnú Európu na druhej strane s tým, že zaradenie Rakúska ostáva neisté. Nestavajú do popredia dejiny národov, ale bočnými cestičkami minulosti prechádzajú ku kráľovstvám a vojvodstvám, ktoré kedysi bývali významné, no dnešná história ich vytláča z pamäti, pretože si za východiskový bod určila národný štát. Vo všeobecnosti sa zaoberá priestorom, v ktorom sa nachádza dnešné Nemecko, Poľsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Rakúsko, Slovinsko a západné Rumunsko alebo Transylvánia, no jej teritoriálny záber je rovnako menlivý ako historické zloženie strednej Európy, čiže občas zabieha za hranice dnešnej Ukrajiny, Chorvátska, Švajčiarska a pobaltských štátov.

Cieľom tejto knihy je poskytnúť široký pohľad na stredoeurópske dejiny, no má aj ďalší účel: načrtnúť osobitosti strednej Európy a ukázať, že tento región je niečím viac ako len sporným priestorom. Stredoeurópska história má veľa spoločného s históriou západnej Európy. Oba regióny formovala spoločná stredoveká civilizácia. Tak ako Anglicko a Francúzsko aj kráľovstvá a vojvodstvá európskeho streda mali svoje hrady, rytierov, katolícke kostoly a kláštory, prekvitajúce mestá a bohatých kupcov.

Aj stredná Európa zakúsila znovuobjavovanie antickej učnosti, ktoré sa nazýva renesancia, zápasy o náboženstvo počas reformácie, rast imperiálnej moci, osvietenstvo, romantizmus, moderný nacionalizmus, industrializáciu a dve svetové vojny.

No stredná Európa v mnohých prípadoch prijímala tieto megatendencie svojsky, dodávala im osobitý ráz či neočakávanú silu. Jej rytieri boli aj kolonistami, otvárali nové priestory na osídlenie a zakladali dediny a mestá v redšie obývanej východnej časti regiónu. V celej stredovekej strednej Európe si šľachta, mešťania aj obyvatelia vidieka zakladali parlamenty, zhromaždenia a obecné samosprávy v oveľa väčšom rozsahu než vo väčšine západnej Európy. Stredoeurópsku renesanciu ovplyvňovalo dianie v Itálii, no zároveň ju charakterizovala hlboká spiritualita a zaujatie otázkami smrti a spásy. Z protestantskej reformácie sa zrodila spleť siekt a denominácií, ktoré prežili až do 17. storočia v ovzduší pomernej tolerancie. Na rozdiel od Francúzska, Španielska a Anglicka vo väčšine krajín strednej Európy neupaľovali ľudí za vieru.

Líšili sa aj pomery na vidieku. V celej Európe predstavovali hlavnú masu obyvateľstva sedliaci, ktorí museli za svoje hospodárstva platiť zemepánom nájomné, niekedy vo forme roboty. No vo veľkej časti strednej Európy, najmä na jej východe, boli požiadavky zemepánov ťaživejšie, často nútili roľníkov pracovať na panskej pôde aj viac dní v týždni. Navyše boli mnohí sedliaci na východe strednej Európy pripútaní k pôde v tom zmysle, že sa nesmeli odsťahovať zo svojich dedín a tak uniknúť svojmu pánovi. Vo veľkej časti strednej Európy sa až do 19. storočia udržiaval druh nevoľníctva, aký väčšina západnej Európy nepoznala.

V strednej Európe sa zrodil novodobý štát, jej byrokracia sa ako prvá inšpirovala raným osvietenstvom. Zatiaľ čo v Anglicku, vo Francúzsku a v Severnej Amerike sa osvietenstvo vyvíjalo smerom k väčšej podpore osobných slobôd, v strednej Európe presadzovalo záujmy štátu a právo vládcov vládnuť prostredníctvom dekrétov. A zatiaľ čo si západná Európa budovala impériá v zámorí, stredoeurópske ríše sa rozširovali v rámci vlastného regiónu, čo viedlo k zápasom o hegemoniu medzi rakúskymi Habsburgovcami, Ruskom a Pruskom, ktoré sa stalo jadrom budúceho Nemeckého cisárstva. V závere 18. storočia si tieto tri mocnosti rozdelili Poľsko a Litvu. Potom zápasili medzi sebou, až sa napokon v prvej svetovej

vojne vzájomne zničili. V 20. storočí posunula tento sklon k ničeniu o ďalší krok fúzia nacionalizmu a pseudovedeckej rasovej biológie, ktorá viedla k pokusom o vyhladenie celých národov.

Historická skúsenosť strednej Európy sa líši od západoeurópskej. Jej trendy síce zdanlivo kopírujú veľa z toho, čo sa dialo na západe, no pri podrobnejšom pohľade zisťujeme ich rôznejší pulz a odlišnú kvalitu, niečo ako odraz v krivom zrkadle. Stredná Európa sa zdá odlišná aj jazykovo. Fiktívna Lorelei Leeová, rozprávačka z knihy Anity Loosovej *Páni majú radšej blondínky* (1925), po návšteve strednej Európy v dvadsiatych rokoch 20. storočia hovorí, že stredná Európa „je tam, kde ľudia rozprávajú všelijakými inými jazykmi, ktorým s výnimkou francúzštiny nerozumie“. (Vo filmovej adaptácii tejto knihy z roku 1953, kde hrá Lorelei Leeovú Marilyn Monroe, túto poznámku vypustili.) Jazyková pestrosť strednej Európy spôsobuje návštevníkovi zvonka ťažkosti. Nemčina mu robí problémy tým, že ho dlho núti až do konca vety hádať, aké bude plnovýznamové sloveso. A ďalej na východ sa hovorené jazyky stávajú ťažko stráviteľnými pre množstvo nahromadených spoluhlások: v písomnej forme pre čudné diakritické znamienka a niekde dokonca pre odlišnú abecedu.

No ak návštevník nechá jazyky jazykmi alebo, ešte lepšie, ak sa im pokúsi porozumieť, čoskoro vstúpi do sveta, ktorý je pre neho – ako sama stredná Európa – zmesou dôverne známeho a odlišného. Napríklad v listine z 15. storočia sú takto inventarizované majetky šľachtického zemepána na okraji Karpát v okolí dnešného mesta Berehovo:

Jeho dubové lesy, porasty a ovocné sady, ktoré sa začínajú pri Prievozníkovej vode a stúpajú až k ceste pri Orlom bidle, ďalej jeho dubové lesy Malý žblnkot, Malé bahnisko, Okrúhle jazero a Útočisko aj s rybníkom Veľká Makoča, les zvaný Brestový háj od miesta, kde sa Veľký soví potok vlieva do rieky Čierna voda, až po cestu, ktorá vedie od Lúky divokých kačíc k miestu a pastvine zvanej Dlhý piesok...⁵

Ak by sa to preložilo napríklad do francúzštiny, berehovská krajina a jej názvoslovie by mohli veľmi pripomínať francúzsky vidiek. Ale Berehovo je aj mikrokozmom zmien, ktoré počas predchádzajúceho storočia prehrmeli strednou Európou. Mesto, ktoré sa po prvý raz spomína v štyridsiatych

rokoch 13. storočia, teda po mongolsko-tatárskom vpáde, bolo až do roku 1918 súčasťou Uhorska. Začiatkom 20. storočia malo centrum z výstavných neobarokových budov s veľkolepými zdobenými priečeliami a bulváre lemované alejami, v okolí boli zvlnené kopce s dubovými a brezovými lesmi, kukuričnými poľami a vinohradmi. Žila tu zmes národností – židovskí obchodníci a chasidskí rabíni, rómski muzikanti a potulní tureckí zmrzlinári, no väčšina obyvateľstva bola maďarská, ukrajinská a rusínska.

Po prvej svetovej vojne sa mesto stalo súčasťou Československa, v roku 1938 sa nakrátko vrátilo k Maďarsku, v roku 1944 ho okupovali Nemci. Dôsledkom nadvlády nacistov bolo vyvraždenie najmenej 3 600 Židov z mesta a okolia. Koncom roka 1944 mesto dobyla sovietska armáda a krátko nato si ho prisvojil Sovietsky zväz. Sovietska moc dovŕšila deštrukciu berehovskej židovskej kultúry, keď pretvorila hlavnú synagógu na komunistický „dom kultúry“. Aby zakryli hebrejské nápisy a židovské symboly na budove, naniesli na ňu hrubú vrstvu cementu. Jedna z najimpozantnejších fasád v meste sa tak zaradila medzi najškaredšie. Vidiectve okolie Berehova Sovieti najprv vyplienili a potom ho rozparcelovali medzi kolchozy.

Každé prekreslenie politickej mapy prinieslo zmenu názvu mesta – z maďarského Beregszászu na československé Berehovo, nemecký Bergsaß, opäť Berehovo a napokon ukrajinské Berehove. Spolu s dubovými lesmi a bresťovými hájmi v okolí dnes leží na západnej Ukrajine, no kdesi ďaleko za obzorom zavýja nová generácia psohlavcov, tentoraz vyzbrojená kalašnikovmi. Sú zatiaľ poslední z dlhého radu útočníkov a dobyvateľov, ktorí za posledné dve tisícročia vtrhli do strednej Európy, a zároveň predstavujú ďalšie upozornenie na zraniteľnosť jej civilizácie. Táto kniha je o príbehu strednej Európy, no aj o osudoch mnohých malých miest, akým je Berehovo, ktoré patria k stredu Európy a zároveň k jej okraju.

1. KAPITOLA

Rímska ríša, Huni a *Nibelungenlied*

BÁSNIK OVÍDIUS MAL SMOLU. ZAČIATKOM PRVÉHO TISÍCROČIA HO cisár Augustus za nešpecifikovaný zločin vykázal z Ríma. Ovídius dokazoval, že to všetko bolo nedorozumenie, no aj tak ho poslali do rímskeho pohraničného mesta Tomis na pobreží Čierneho mora, dnešnej Konstancie. Vo vyhnanstve sa sťažoval na zimné mrazy, pre ktoré praskali nádoby s vínom a ich obsah sa menil na ľadové cencúle, a na útoky divokých sarmatských kmeňov na Tomis a okolitý vidiek. Opísal, ako Sarmati prelomili rímske opevnenia, plienili poľnohospodárske usadlosti a bezohľadne rozsievali smrť otrávenými šípmi. Ako človek zvyknutý skôr na Amorove šípy vzlykal nad tým, že sa teraz musí uhýbať jedovatým strelám divokých nájazdníkov.

Ovídius mal smolu v tom, že ho poslali na jedno z najhorších miest na celej hranici Rímskej ríše, lebo inak bolo jej pohraničie počas prvých storočí cisárstva vcelku pokojné. V období najväčšieho územného rozšírenia ríše v 2. storočí n. l. merali jej hranice až päťtisíc kilometrov a obklopovali územie s rozlohou päť miliónov štvorcových kilometrov. Jej vonkajšiu ochranu zabezpečovalo a vnútorný poriadok udržiavalo vyše pol milióna vojakov. Podľa zoznamu, ktorý vznikol okolo roku 300 n. l., čelilo toto vojsko nemenej ako päťdesiatim nepriateľským štátom a kmeňom, od Piktov na ďalekom severozápade cez Arménov na východe až po afrických Maurov.¹

V severnej Afrike a na Strednom východe im robila ochranný kordón púšť. V strednej Európe sa rímska hranica poväčšine pridržovala línie riek Rýn a Dunaj, no s viacerými výbežkami do územia za ňou – najvýraznejšími boli provincie Dácia (rozprestierala sa v Transylvánii a vo východných Karpatoch) a Horná Germánia (*Germania Superior*), čo bolo trojuholníkové

územie medzi hornými tokmi dvoch spomínaných riek. Rímska ríša na svojom vrchole ovládla veľký kus strednej Európy – dnešné Porýnie a západné Nemecko, Švajčiarsko, veľkú časť Bavorska a južného Nemecka, Rakúsko, západné Maďarsko, Slovinsko a západné Rumunsko. Od 3. storočia, keď sa Rimania stiahli z Dácie a z podstatnej časti Hornej Germánie, prebiehali hranice Rímskej ríše plne pozdĺž hlavných stredoeurópskych tokov Rýna a Dunaja.

Na Rýne aj na Dunaji hliadkovali rímske strážne veslice, posmešne nazývané „zábavné plavidlá“ (*lusoriae*), s tridsiatimi vojakmi veslármi na palube. Všetky mali základňu v niektorej z rímskych lodeníc. Tie slúžili aj ako pamätníky zosnulých, na tabuliach sa tam zaznamenávali mená vojakov, ktorí sa utopili alebo padli v boji. V 2. storočí sa po Dunaji plavilo hore i dolu prúdom asi tisíc vojenských člnov. Prírodnú obrannú hodnotu riek ešte zvyšovali stavebné opatrenia – začali sa kľčovaním stromov nad ich brehmi a budovaním pozorovacích vežíčiek, postupne nasledovali priekopy, palisády, kamenné múry a mohutné veže. Pozdĺž južného brehu Dunaja od Pasova po Viedeň vzniklo asi šesťdesiat staníc a pevností s vojenskými posádkami. Rímsku stranu Dunaja a Rýna obývala zmes pôvodného keltského obyvateľstva, prisťahovaných roľníkov (v mnohých prípadoch bývalých legionárov) a otrokov zajatých počas rímskych nájazdov za hranicu.

Ludia žijúci v rímskej strednej Európe sa bez ohľadu na svoj pôvod rýchlo romanizovali, preberali jazyk, spôsoby odievania a správania Rimánov a zakrátko prijímali aj rímske mená, ako Iulius, Tiberius, Claudius. Ich pôvodné kmeňové organizácie zanikli, zachovali sa len v názvoch rímskych provincií, do ktorých vplynuli. Mestá, ktoré sa nakopili pozdĺž hraníc, napodobňovali Rím výstavbou amfiteátrův, verejných kúpeľův, akvaduktoův, monumentálnych budov, pravouholníkových chrámov a od 4. storočia aj kresťanských kostolův. Na vidieku sa centrami rozsiahlych poľnohospodárskych, vinárskych a dobytkárskych podnikův stali vily s mozaikami a nástennými maľbami. Archeológovia iba v rímskej provincii Panónia (zhruba dnešné západné Maďarsko) odhalili miesta asi šesťsto takýchto vĺ.²

Rímska moc sa nekončila na hranici. Do politickej, diplomatickej a ekonomickej sféry Ríma sa často dostávali aj kmene, ktoré žili na jej opačnej strane. Predávali Rimánom jantár, farbivá, husie perie do vankúšov a dodávali regrútoův, ba dokonca aj generáloův pre rímske légie, za čo sa Rím odvdáčoval ich náčelníkom bohatými darmi a vojenskou ochranou. Na

RÍMSKA RÍŠA OKOLO R. 378 N. L.

zabezpečovanie trvalej lojality týchto kmeňov zriaďovali velitelia légii pevnosti aj v hĺbke stredoeurópskeho vidieka, ďaleko od ochranných možností hranice. Rímske jednotky začali budovať aj päťstokilometrový zemný val pozdĺž okraja Veľkej dunajskej kotliny, od Aquinca na severozápade (v súčasnosti časť Budapešti) po pevnosť Viminatium východne od dnešného Belehradu. Niektoré úseky tohto násypu, ktorý neskôr nazvali Čertovou hrádzou, stále existujú, aj keď už silno erodované. Prechádzal územím dnešného Maďarska, Rumunska a Srbska a ako obranná stavba bol čo do rozsahu porovnateľný s Hadriánovým valom vo Veľkej Británii.³

Pokoj na hranici sa dosahoval tým, že sa násilie exportovalo za ňu. Na jej druhej strane zvädzali germánske kmene a sarmatskí kočovníci pozičné boje o miesta v blízkosti Rímskej ríše, čiže o čo najlepší prístup k jej bohatstvu. Krátko pred rokom 100 n. l. si rímsky historik Tacitus všimol sklon germánskych kmeňov k násiliu a ich mladých mužov k bitkám a lúpežiam. Zostavil zoznam týchto kmeňov, no historici si lámu hlavy nad názvami, ktoré im pridelil (Ubiani, Cattani, Tenkteri a pod.), lebo iba málo z nich sa o šesťdesiat rokov opätovne objavilo na Ptolemaiovej veľkej mape sveta, ktorá je fakticky registrom názvov a zemepisných súradníc. O niektorých z týchto kmeňov existujú záznamy aj po niekoľkých storočiach, no väčšina z nich už v čase, keď ich Tacitus pomenoval, zanikla alebo zanikala – s najväčšou pravdepodobnosťou ich porazili a pohltili ich protivníci. Ako Tacitus sucho poznamenal: „Kiež zostane, kiež trvá u národov, ak už nie láska k nám, tak aspoň ich vzájomná nevraživosť, lebo [...] Šťastena nemôže poskytnúť nič lepšie ako nesvornosť našich nepriateľov.“^{4*}

Tacitov obraz nevyzretých kmeňov, ktoré sa vybjávajú v adolescentnej rivalite, zodpovedal stereotypným predstavám Rimanov o národoch za hranicami ríše – ich príslušníci mali buď ohavný výzor, alebo sa správali ako hravé, ale vrtošivé deti, ktoré potrebujú rímsku ochranu a vzor. Rimania zaradovali Germánov do druhej z týchto skupín. Germáni žili vo vidieckych osadách, a ako sa dozvedáme, ich poľnohospodárstvo bolo primitívne, nemali poznatky o správnej vláde ani výrobe, ba ani o vlastnej sexualite. Príslušníci oboch pohlaví sa vo všetkej cudnosti spolu kúpavali nahí. Mužov nič nedokázalo vymaniť z ich zvyčajnej lenivosti a vyvolať v nich záujem

* Publius Cornelius Tacitus: *Agricola. Anály. Germánia. História*. Bratislava, Tatran 1980, preklad Ján Žigo, Mariana Pauliniová, Jana Rovenská, s. 612.

o akékoľvek remeslo, nepoznali peniaze, až kým im ich nezaviedli Rimania. Na rozdiel od nich boli Sarmati, ktorých Ovídius stretol v Tomise, podľa jedného dobového opisu „zbojnická horda [...] najizolovanejší zo všetkých barbarských národov tohto regiónu“. Tacitus si všimol ich dvojručné meče a brnenie z prekrývajúcich sa vrstiev železa a kože. Rímski sochári zobrazovali Sarmatov ako jaštery.⁵

Rovnaké pocity odlišnosti obsahujú aj prvé opisy stredoeurópskej krajiny za hranicou Rímskej ríše. Rímski autori videli strednú Európu ako jeden obrovský dubový les, taký hustý, že stromy dokázali ochladiť podnebie a ich posplietané korene vytvárali také široké klenby, že popod ne mohla prejsť aj jazdecká eskadróna. V 1. storočí pred n. l. Iulius Caesar nestretol v Germánii človeka, ktorý by poznal skutočný rozsah tohto lesa, no predpokladal, že je široký na niekoľkomesačný pochod. O storočie neskôr Tacitus písal, že strednú Európu charakterizuje jej „neforemná krajina a drsné podnebie, mizerné na život i na pohľad“. Podľa neho je jej pôda príliš plytká na pestovanie ovocných stromov, čriedy a dobytok sú podvyživené a škaredé. Ďalší autori opisovali rieky, hory a močiare, ktoré bránia cestovaniu, a nedostatok ciest a kamenných budov. Podľa antických autorov je zemepisné prostredie a podnebie čím ďalej na sever, tým drsnejšie, až napokon človek dorazí k nehostinnému Baltskému oceánu, kde žijú Fíni, „ktorých barbarstvo a hanebnosť sú odporné, až na neuverenie“.⁶

Rimania ako prví pomenovali tieto stredoeurópske kmene „Germánmi“, lebo oni sami nemali pre seba nijaký zhrnujúci názov, ba ani pocit spoločnej identity – dokonca sa dá pochybovať o tom, či rozumeli navzájom svojim dialektom, prinajmenšom na prvé počutie. Títo raní Germáni žili v dedinách a príbuzenských skupinách, ktoré mohli, ale nemuseli byť spojené v širšom politickom spolku. Niektorým z týchto kmeňových skupín vládli králi, iným zhromaždenia náčelníkov, v niekoľkých prípadoch kňazi. Na viacerých miestach obyvatelia obväzovali hlavičky novorodencov, čo sa v dospelosti prejavilo podlhovastým tvarom ich lebiek. Iným ako znak kmeňovej príslušnosti stačilo zväzovanie vlasov na bokoch hlavy. Napriek všetkému rímska politika uprednostňovania niektorých kmeňov pred inými ich napokon priviedla k politickej konsolidácii.⁷

Rímskej ríši nebolo násilie cudzie. Väčšinou vyvieralo z jej vnútra, spôsobovali ho vzbury otrokov, nepokoje pre nedostatok potravín, miestne

povstania a občianske vojny, ktoré vyvolávali nadmerne ambiciózni generáli. K tejto zmesi pribudli cezhraničné nájazdy. Ku koncu 2. storočia prerazil germánsky kmeň Markomanov v súčinnosti so sarmatskými kmeňmi rímsku obranu na Dunaji. Rimania ich vytlačili späť za hranice, predtým však stihli nájazdníci zaútočiť na severnú Itáliu. V polovici 3. storočia germánske kmene využili dlhotrvajúci občiansky konflikt v Ríme na pustošenie prihraničných území. Väčšina vpádov však bola malého rozsahu a Rimania ich rýchlo odrazili. Na chýrnej ilustrácii z konca 3. storočia zachytila rímska hliadková loď na Rýne neďaleko Speyeru skupinu, ktorá sa vracala z prepadu neďalekej vily a viezla si domov niekoľko vozov koristi. Keď Rimania zlodejov napadli, tí ušli a zanechali na mieste ulúpený strieborný tanier, kuchynský riad a poľnohospodárske náradie.⁸

Koncom 4. storočia zatienilo tento banditizmus niečo oveľa závažnejšie. Namiesto nájazdníkov, ktorí chceli získať korisť, útočili na rímske hranice celé sťahujúce sa národy vrátane detí, chorých ľudí a starcov. Utekali, aby si zachránili život pred „ľudským plemenom, aké nikto dovtedy nevidel [...] ktoré sa zjavilo z nejakého tajného kúta zeme a zmietlo a zničilo všetko, čo sa mu dostalo do cesty“. Rímski spisovatelia samolúbo pripomínali svoje staršie príbehy o kmeňoch, ktoré žijú na sever od Čierneho mora, no utečenci trvali na tom, že čelia úplne inakším nepriateľom, zrodeným z obcovania stríg s nečistými duchmi močiarov. Pomenovali ich Hunmi.⁹

Antickí spisovatelia neboli pri opisoch Hunov nadmieru nároční na fakty, vypožičiavali si celé pasáže od svojich predchodcov, ktorí však referovali o iných etnikách, akurát tieto výpožičky prizdobili vlastnými rétorickými ozdobami. Tak sa od nich napríklad dozvedáme, že Huni sa podobne ako Homérovi kyklopovia živia hľuzami a stránia sa budov. Podobne ako kentauri sú len spolovice ľuďmi a ako dávni Masageti pojedajú svojich starých ľudí.* Rímski autori sebaisto tvrdili, že Huni sú buď potomkovia primitívnych ľudí, ktorí podľa básnika Vergília vyskakovali z kmeňov stromov, alebo patria k starozákonnému ľudu Góga a Magóga. V skutočnosti ľudia, ktorých Rimania nazvali Hunmi, predstavovali zmes rozličných kmeňov. Jadro Hunov pochádzalo z dnešného Kazachstanu a tvorili ho prevažne príslušníci turkicky hovoriacich etník, no v ich bojovníckej

* Naráža na rituálny pohrebný kanibalizmus, keď údajne príslušníci niektorých kmeňov pozostatky svojich zosnulých namiesto pochovania požierali – *pozn. prekl.*

elite sa vyskytovali aj príslušníci zoskupení, ktoré Huni porazili v predchádzajúcich obdobiach, ba dokonca aj žoldnieri naverbovaní v Rímskej ríši. Písalo sa, že hunský dvorný šašo neskôr zabával obecnosť brblaním, v ktorom splietal hunčinu s germánskym jazykom Gótot a latinčinou.¹⁰

Huni boli kočovníci a pastieri, no potrebovali aj usadených obyvateľov ako zdroj tribútu v zlate a producentov remeselných výrobkov. Preto sa cieľmi ich výbojov stali usadené národy západne od rieky Don. Vo 4. storočí Huni vyrazili zo svojho rodného regiónu v strednej Ázii cez stepné pásmo na západ. Cestou pribrali nových spojencov a okolo roku 370 udreli na Gótot. Góti boli germánske etnikum, jazykovo príbuzné s germánskymi kmeňmi v strednej Európe. Delili sa na šesť skupín, ktoré obývali priestor na východ od Karpát, čiže na dnešnej Ukrajine. Gótske kmene žijúce na sever a západ od Čierneho mora sa postavili Hunom na odpor, no nemali šancu. Nepomohlo im ani to, že ich posledný kráľ spáchal rituálnu samovraždu ako obeť bohom za svoj národ. Keď stroskotal posledný pokus Gótot zastaviť útočníkov, zhromaždili sa na brehu Dunaja, kde sa k nim pridali ďalšie kmene utekajúce pred Hunmi.

Rímska ríša sa krátko predtým rozdelila na dve polovice, západnú a východnú, s hlavnými mestami Rím a Konštantínopol (dnešný Istanbul). Keďže územie Balkánu na juh od dolného toku Dunaja patrilo k východnej časti ríše, utečenci sa obrátili s prosbou o poskytnutie útočiska na cisára východu Valensa. Ten v nich videl potenciálny zdroj vojakov pre svoju armádu, a tak súhlasil. Usádzanie Gótot však dopadlo zle, Góti ostali o hlade a bažili po pomste. Valens sa pokúsil vynútiť si ich poslušnosť silou, no v roku 378 n. l. Góti zničili jeho armádu v bitke pri Adrianopole. Sám cisár buď padol v boji, alebo zhorel v chatrči, kam sa uchýlil, aby mu ošetrili rany. Góti po víťazstve spustošili Balkán tak dôkladne, že podľa rímskych zdrojov tam neostalo nič, jedine obzor.

Gótski vodcovia a Valensov nástupca Teodosius I. uzavreli v roku 382 mierovú zmluvu. Teodosius ju ohlásil ako akt, ktorým sa „celý ľud Gótot spolu so svojím kráľom podriadil Rimanom“, no nebolo to tak. V skutočnosti boli Góti na základe tejto zmluvy vpustení do ríše, oslobodení od daní, poskytla sa im pôda na hospodárenie, udelilo autonómne postavenie pod vedením ich kniežat a priznal sa im každoročný tribút. Góti boli povinní slúžiť v rímskom vojsku, no mali vlastných veliteľov. Ako sa dalo očakávať,

ďalšie kmene, ktoré neskôr prenikli do Rímskej ríše, sa domáhali rovnako rozsiahlych práv. Situácia vyvrcholila 31. decembra 406, keď zmiešané vojsko Germánov, Sarmatov a bývalých spojencov Hunov pri Mohuči prekročilo Rýn a postupovalo do rímskej Galie. O štyri roky vojenská konfederácia gótskych kmeňov, nazývaná Vizigóti, dobyla a vyplienila Rím.¹¹

Hunské oddiely zo svojich táborov vo Veľkej dunajskej kotline naďalej útočili na Itáliu a Balkán a napádali germánske kmene, čím ich nútili prekročiť rímsku hranicu, no zároveň ponúkali svoje služby Rímu ako jeho spojenci. V najznámejšej epizóde rímsky veliteľ Aetius využil hunský oddiel náčelníka Rugilu na rozdrvenie Burgundov, germánskeho kmeňa, ktorý obsadil územie na západnom brehu Rýna pri mesta Worms. Rugilova masakra Burgundánov v roku 437 n. l. bola taká krvavá, že prešla do legendy ako ukážka ukrutnosti Hunov a ich pripravenosti vyhladiť celé národy.¹²

No Huni sa neuspokojili s úlohou strážnikov Ríma. V štyridsiatych rokoch 5. storočia prevzal velenie nad Hunmi Rugilov synovec Atila. Ten zjednotil Hunov a ich spojencov do konfederácie, lojálnej k jeho osobe, odpadlíkov potrestal ukrižovaním a nespoľahlivé kmene vyhladil. Vodcovstvo nad Hunmi sa tradične delilo medzi dvoch súrodencov, no Atilovi to nevyhovovalo, a tak v roku 445 svojho staršieho brata a spoluvládcu zavraždil a prevzal všetku moc. Zachoval sa jeho opis z tých čias: „Muž malej postavy so širokou hrudou a s veľkou hlavou. Oči mal malé, bradu riedku, posiatu šedinami. A mal plochý nos a tmavú pleť, čo dokazovalo jeho pôvod.“ Autori neskorších textov mu pridajú psiu hlavu a z jeho otca urobia chrtu, čím vtiahnu aj jeho do legendy o psohlavcoch z východu.¹³

Atila ako samovládca zameral svoje aktivity v prvých rokoch na dunajskú hranicu Ríma, kde rozpútal teror s cieľom vymôcť si od východorímskych cisárov výpalné. Okolo roku 450 však obrátil pozornosť smerom na západ. Nadviazal zákulisné rokovania s intrigánskou sestrou západného cisára Valentiniána III. Honoriou, ktorá v ňom podnietila ambíciu nahradiť buď Aetia na mieste vojenského veliteľa na západe, alebo dokonca jej brata ako cisára: naznačila Atilovi možnosť sobáša, čo ako nepravdepodobnú. Pre Atilu znamenali obe tieto stratégie to isté – namiesto útokov na Rímsku ríšu zvonka získal možnosť plne ju ovládnuť zvnútra.

Atila vyrazil do boja na jar 451, v čase, keď (podľa dobového opisu) „odrazu barbarský svet, rozorvaný mohutnými otrasmi, zaplavil celý sever Galie“

a potom sa vrhol na Itáliu. V tom čase sa odhadovalo, že Atilovo vojsko má pol milióna mužov – toto číslo je zrejme zveličené, no svedčilo o panike, ktorá zavládla. Bolo však bezpochyby početné, zahŕňalo aj množstvo Germánov a zvyšky gótskych kmeňov. Tie pod pomenovaním Ostrogóti zjednotil potomok toho gótskeho kráľa, ktorý spáchal pred osemdesiatimi rokmi rituálnu samovraždu. Prítomný bol aj oddiel Frankov, ktorého náčelníci napokon zdedia moc Hunov nad veľkou časťou strednej Európy.¹⁴

Výprava sa skončila rýchlo. Je možné, že sa Atila koncom roku 452 stretol s pápežom Levom I., no je dosť nepravdepodobné, že by sa zbožnému rímskemu biskupovi podarilo urobiť z neho muža mieru. Za Atilovým odchodom z Itálie stál prozaickejší faktor – nedostatok krmiva pre kone, spôsobený horúcim letom. Atila sa vrátil do svojho sídla vo Veľkej dunajskej kotline, no už v ďalšom roku zomrel, keď sa v dôsledku prudkého krvácania z nosa udusil v hlbokom spánku. Medzi jeho synmi vypukol spor o nástupníctvo, čo vyvolalo občiansku vojnu, v priebehu ktorej sa hunská moc v Európe a na čiernomorských stepiach zrútila. Dnešní historici často zveličujú silu Hunov a opisujú ich ríšu ako štát, no tá ním nikdy nebola. Bolo to voľné zoskupenie hunských, germánskych a gótskych kmeňov, ktoré držal pokope ambiciózný a bezohľadný vládca. Keď sa pominul, jednoducho sa rozpadlo.¹⁵

Aj tak však Huni pretvorili strednú Európu. Tým, že zlomili moc Ríma, ho donútili stiahnuť sa z jeho stredoeurópskych provincií v dnešnom Nemecku, Rakúsku a Maďarsku. Krátko po rozpade Hunov prevzali miesto Ríma v južných a západných častiach strednej Európy germánske kmene. Keď ich vodcovia vypísali nové dane, rozdelili pôdu medzi svojich prívržencov a vyvlastnili rímsku provinciálnu šľachtu, začali sa vytrácať aj znaky civilizácie. Vidiecke vily ako charakteristické objekty krajiny boli nahradené vojenskými tábormi obohnanými múrmi a opevnenými vrcholkami kopcov, veľké poľnohospodárske komplexy prepadli skaze. Ako so žiaľom skonštatoval istý Riman, „stáda sú preč, ovocné stromy sú preč a už niet miesta na vinič či olivovníky. Ničivý oheň a dážď si berú dokonca aj budovy statkov.“ Na sever od Álp vymizla z domácností na tisíc rokov teplá tečúca voda. Dedičstvom po Hunoch bolo aj kultúrne a ekonomické zbedačenie rozsiahlych častí strednej Európy.¹⁶

V rokoch po ukončení hunskej skazy sa gótske kmene presunuli do západnej polovice Rímskej ríše a vykrojili si tam vlastné kráľovstvá. Vizigóti

obsadili juhozápadné Francúzsko a neskôr Španielsko, Ostrogóti sa zmocnili Itálie. Časom sa asimilovali aj jazykovo, takže na územiach, kde sa po čase sformuje Francúzsko, Španielsko a Taliansko, prevládli románske jazyky tamojšieho väčšinového obyvateľstva, odvodené z latinčiny. Oproti tomu v strednej Európe s hustejším germánskym osídlením sa latinčina ocitla na okraji a jej veľká časť sa stala nemeckojazyčnou. Takže Rýn, predtým hranica Ríma, sa stal rozmedzím dvoch vznikajúcich jazykových pásiem, na východe germánskeho (nemeckého) a na západe románskeho. Sama Západorímska ríša prestala existovať v roku 467, keď sa jej posledný cisár výmenou za doživotný dôchodok od rímskeho senátu a palác v Neapole vzdal trónu.

Od konca 5. storočia pôvodne germánsky hovoriaci Frankovia, ktorí sa medzičasom usadili v severnom Francúzsku, rozšírili svoju moc na celú bývalú rímsku provinciu Galia a začali sa tlačiť aj na východ, za Rýn. Od 7. storočia sa v strednej Európe ocitli v susedstve slovanských kmeňov. Nová stredná Európa sa zrodila pod franským vedením. Franská stredná Európa bola jazykovo zmiešaná, zahŕňala používateľov germánskych aj slovanských jazykov. K nim pribudli Maďari, hovoriaci úplne odlišným jazykom, ktorí dorazili do Karpát koncom 9. storočia. Časom prijali Frankovia, Germáni, Slovania aj Maďari spoločný kultúrny kód kráľovského zriadenia, katolíckeho kresťanstva, práva, rytierstva a rytierskosti.

No na počudovanie tento kód poznačili aj reminiscencie na Hunov. Viaceré stredoeurópske etniká zjednotila spoločná literárna tradícia, v ktorej sa vpád Hunov považuje za jeden z definičných momentov ich vývoja. Gréci a rímski spisovatelia zobrazovali Hunov ako zloduchov a rovnako k nim pristupovala väčšina ranokresťanských textov o množstve mučeníkov, z ktorých smrti obviňovali Hunov. No v strednej Európe sa ujala iná dynamika. Mnohé tunajšie germánske kmene bojovali na Atilovej strane a ich potomkovia si rozprávali romantické povesti o vymoženostiach Hunov a o skutkoch svojich predkov v ich službách. Tieto legendy sa odvíjali najmä od posledných dní burgundského dvora vo Wormse predtým, ako ho v roku 437 zničili Huni, a ich témou boli palácové intrigy v hlavnom sídle Hunov Ostrihome v dnešnom Maďarsku, kde Atila (v nemeckých eposoch Etzel) vládol v zhode s ostrogótskym vládcom Teodorichom (Dietrichom).

Tieto historické fragmenty boli prekryté príbehmi iného druhu – o skutkoch bájneho Siegfrieda a jeho zavraždení a o pomste jeho burgundskej

vdovy Kriemhild, ktorá sa neskôr stala fiktívnou Atilovou manželkou. Tieto povesti, šírené ako piesne aj recitácie, sa neskôr zlúčili v hrdinskom epose, nazvanom *Pieseň o Nibelungoch* (*Nibelungenlied*). Konečný tvar s dĺžkou vyše dvetisíc štvorveršových strof, do ktorého ho dopracoval neznámy básnik z Passau v Bavorsku, získala až v 13. storočí. *Nibelungenlied* je tragédia o dôsledkoch zrady, žiarlivosti a smútku, ale aj o škriatkoch – strážcoch pokladu, plášťoch neviditeľnosti, zabíjaní drakov a zázračných prsteňoch, ktoré premieňajú ľudí na prach.

Vláčna príbehov, ktoré prispeli ku konečnej podobe tohto eposu, sa vpletli aj do neskorších českých a poľských povestí (neraz prostredníctvom paralelnej „Waltherovej legendy“), niektoré z nich s istými rozpakmi prevzali epickú formu *Nibelungenliedu*. A opäť, v mnohých z týchto diel sa oslavujú činy Hunov a opisuje sa hrdinský zápas medzi Hunmi a ich rímskymi protivníkmi. V ďalších dielach sa tieto epizódy pretvárajú, mení sa ich dejisko aj aktéri tak, aby vyhovovali obecnstvu, no základná zápleтка ostáva – napríklad tirolské verzie sa odohrávajú na pozadí hôr, štajerské sú obohatené o predkov vojvodského rodu, ktorý práve vládol v krajine. Odkaz Hunov sa včlenil aj do povestí maďarského pôvodu, ktoré robia z Hunov predkov starých Maďarov (nápomocná je pritom podobnosť mien) a z Atilu predchodcu ich prvého vládnuceho rodu. Rozpomienky na Hunov a ich ríšu sa prepracovali do prvých stredoeurópskych legend.¹⁷

No *Nibelungenlied* bol literárny žáner typický aj v širšom európskom meradle – výjavy rytierskeho hrdinstva a pomsty, dvorských ideálov prepojených s bojovým duchom a konfliktu medzi lojalitou k pokrvnému príbuzenstvu a k lénnemu pánovi sa často vyskytujú aj vo francúzskej epike, v škandinávskych ságach a španielskych a provenšalských baladách. Aj v nich nachádzame rytierov, ktorí si hľadajú nevestu, rituálne návštevy, výmeny darov či obrazy strápeného vládcu (Atila-Etzel v *Nibelungoch*, kráľ Artuš v romanciach Okrúhleho stola, kráľ Mark v legendách o Tristanovi). Mladé spoločnosti strednej Európy tým, že prevzali *Nibelungenlied* a prispôbili jeho obsah vlastným realitám, dali najavo aj to, že sa stali súčasťou širšej kultúrnej pospolitosti, ktorá bola svojou povahou jednoznačne kresťanská. O tom, ako sa tieto spoločnosti stali predovšetkým kresťanskými a aké typy kresťanstva prijali, sa hovorí v nasledujúcich kapitolách.